

УДК 82.091

Я. А. ГарадніцкіДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
НАН Беларусі»**ЛІТАРАТУРНЫ ТЭКСТ ЯК СРОДАК МАСТАЦКАЙ КАМУНІКАЦЫІ**

Артыкул прысвечаны разгляду камунікатыўнай прыроды літаратурнага тэксту. Даследаванне праводзіцца з улікам узаемадзеяння двух асноўных пунктаў гледжання адносна катэгорыі тэксту – з боку лінгвістыкі і літаратуразнаўства. У працы акцэнтуюцца ўвага на несупадзенні дадзеных падыходаў і, разам з тым, паказваецца іх узаемадзеянне. Асноўная мэта даследавання, сфармуляваная ва ўводзінах, заключаецца ў разглядзе тэксту ў яго сувязях з характэрнымі асаблівасцямі сучаснага творчага працэсу. Аб'ектам крытычнага аналізу прадстаюць канцэпцыі структуралізму і постструктуралізму. Адзначаецца значэнне тэарэтычных прац Ю. М. Лотмана, якімі выдатны вучоны ўнёс адчувальны ўклад у развіццё тэорыі камунікатыўнасці літаратурнага тэксту. Падкрэсліваецца, што многія сучасныя даследчыкі засноўваюць свае распрацоўкі на палажэннях тэорыі дыялагізму М. М. Бахціна.

Адрозненні і ўзаемадзеянні паміж тэкстам і літаратурным творам разглядаюцца ў артыкуле ў кантэксце суадносін паміж аўтарам як творцам і чытачом як інтэрпрэтатарам твора. Тэкст разглядаецца як аб'ект, які аб'ядноўвае сабой аўтара літаратурнага твора і чытача як своеасаблівага сааўтара. Літаратурны твор, у аснове якога ляжыць тэкст, дае магчымасць для дыялогу суперажывання і сутворчасці паміж аўтарам і чытачом. Тэкст літаратурнага твора пераўтвараецца, такім чынам, у дыкурс як істотную камунікатыўную падзею.

Аўтар артыкула прыходзіць да вываду аб вялікім значэнні кагнітыўнага і лінгвістычнага падыходаў у вызначэнні камунікатыўнай прыроды літаратурнага твора.

Ключавыя словы: тэкст, літаратурны твор, камунікатыўнасць, кагнітыўны падыход, структуралізм, постструктуралізм, кантэкст, аўтар, чытач.

Y. A. HaradnitskyCenter for the Belarusian Culture, Language and Literature researches
of the National Academy of Sciences of Belarus**LITERARY TEXT AS A MEANS OF ARTISTIC COMMUNICATION**

The communicative properties of the literary text are considered in the article. The concept of the text is analyzed from two points of view – linguistic and literary theory. The main task, which is formulated in the introduction, is studying the text in connection with the characteristic features of the contemporary creative process. In the article critically discussed views on the text, which are typical for structuralism and post-structuralism representatives. The author emphasizes the importance of Yu. M. Lotman's works on the subsequent development of the communicative theory of the text. Many modern scholars are based investigations on the theory of Bakhtin's dialogism.

Distinctions and relations between the text and literary work are determined in the context of its creation by the author and subsequent interpretation by the reader. The text is an object that consolidates the author as the creator of the literary work and the reader as its co-author. The literary work gives the possibility of dialogue of co-creation and empathy between author and reader. The text of a literary work turns into a discourse as important communicative event.

The author concludes about an important role of cognitive and linguistic approaches in determining the communicative nature of a literary work.

Key words: text, literary work, communicativeness, cognitive approach, structuralism, poststructuralism, context, author, reader.

Уводзіны. Камунікатыўныя ўласцівасці літаратуры як асаблівага спосабу перадачы эстэтычна маркіраванай інфармацыі асабліва выразна абазначыліся ў якасці прадмета даследавання ў другой палове XX ст. У новым стагоддзі актуальнасць іх вывучэння стала яшчэ больш відавочнай, паколькі наш час небеспадстаўна называюць часам панавання інфарма-

цыйных тэхналогій або нават інфармацыйнай эпохай.

Сёння звяртаецца значная ўвага і на камунікатыўныя працэсы ў сферы культуры. Пры ўсёй іх эстэтычнай спецыфічнасці несумненным застаецца той факт, што яны ўключаны пэўным чынам у агульнае інфармацыйнае поле, у сям'ясферу сучаснага грамадскага жыцця.

У сучасным гуманітарным навуковым дыскурсе нашмат павялічылася частотнасць ужывання тэрміна *тэкст*. Гэта, безумоўна, звязана з актывізацыяй лінгвістычных даследаванняў феномена тэксту. У лінгвістыцы ў апошнія дзесяцігоддзі адбыліся надзвычай кардынальныя змены, звязаныя якраз са зваротам да праблемы тэксту. Раней аб'ект лінгвістычных даследаванняў амаль не пашыраўся за межы сказа як цэласнага і завершанага выказвання. З пашырэннем межаў аб'екта даследавання істотным чынам змянілася даследчая парадыгма, у большай ступені пачалі ўлічвацца прагматычныя аспекты функцыянавання тэксту, звязаныя з характарам светаўспрымання яго стваральніка і рэцыпіента. Тэкст у многіх выпадках разглядаецца сёння ў неад'емнай спалучанасці са сферай яго бытавання, у цеснай сувязі з параджаючым яго кантэкстам і з аўтарскімі інтэнцыямі. Праблема камунікатыўнасці літаратурнага тэксту неаддзельна ад пастановкі пытання аб асаблівасцях творчага працэсу, у якім тэкст набывае эстэтычныя якасці, успрымаецца як медыяльная аснова фармавання мастацкага свету твора, своеасаблівы пасрэднік паміж аўтарам і чытачом.

Асноўная частка. Сучаснай лінгвістыкай разам з іншымі гуманітарнымі дысцыплінамі, такімі як філасофія, псіхалогія, культурная антрапалогія, семіётыка, тэорыя інфармацыі, надаецца вялікая ўвага пазнавальным працэсам, якія адбываюцца праз пасрэдніцтва мовы. На аснове вывучэння механізмаў сэнсаўтварэння і азначвання, якія дзейнічаюць у мове і мысленні чалавека, у наш час узнік і актыўна развіваецца такі даследчы напрамак, які кагнітыўстыка. Аўтар вучэбнага дапаможніка "Кагнітыўная лінгвістыка" В. Маслава заўважае: "У канцы XX ст. наспела неабходнасць паглядзець на мову з пункту гледжання яе ўдзелу ў пазнавальнай дзейнасці чалавека" [1, с. 9]. Апрача кагнітыўнай лінгвістыкі актыўна развіваюцца апошнім часам і іншыя адгалінаванні, напрыклад, кагнітыўная псіхалогія. Можна з пэўнасцю сцвярджаць, што ў сучаснай гуманітарыстыцы кагнітыўстычны падыход аб'ядноўвае многія дысцыпліны, выпрацоўваючы агульную метадалогію даследавання пазнавальных працэсаў у розных сферах дзейнасці чалавека, у тым ліку і ў сферы мастацтва.

Патрэбна заўважыць, што для літаратуразнаўства таксама характэрна пільная ўвага да кагнітыўнага боку літаратуры, да спосабаў пазнання чалавека і рэчаіснасці, якія ў літаратурнай творчасці вызначаюцца сваёй спецыфічнасцю, абумоўленай матэрыялам і сродкамі мастацкага выражэння. Спецыфіка мастацкага пазнання заключаецца ў тым, што змест мастацкай інфармацыі, носбітам якой з'яўляецца

літаратурны твор, не вычэрпваецца прамымі лексіка-семантычнымі значэннямі. За тым, што непасрэдна паведамляецца ў творы, што знаходзіцца ў ім тэкставае выяўленне, знаходзіцца яшчэ багата падтэкставага і пазатэкставага, што немагчыма выказаць словам.

Пры павелічэнні ўвагі сучаснай гуманітарыстыкі да праблемы тэксту ў шматстайнасці яе аспектаў, успрымання гэтай катэгорыі як універсальнай, непазбежна паўстае пытанне пра суадносіны мастацкага твора і тэксту. Менавіта семіётыка, як навука пра знакавыя сістэмы, пра спосабы і сродкі камунікацыі, дала магчымасць пашырыць абсягі даследаванняў інфармацыйнага і функцыянальнага значэння літаратурных тэкстаў.

Шмат зрабіў у гэтым напрамку Ю. Лотман, які разглядаў працэс азначвання ў літаратуры як складаную, дынамічную сістэму ўзаемадзеяння разнастайных бакоў мастацка-ўмоўнай і рэальнай сапраўднасці. "Семіятычная прастора, – заўважае вучоны, – прадстае перад намі як шматслойная спалучэнне розных тэкстаў, якія разам складаюцца ў пэўны пласт, са складанымі ўнутранымі суадносінамі, неаднолькавай ступенню перакладальнасці і прастораю неперакладальнасці. Пад гэтым пластом размешчаны пласт "рэальнасці" – той рэальнасці, якая арганізавана разнастайнымі мовамі і знаходзіцца з імі ў іерархічнай суаднесенасці" [2, с. 30].

Найбольшы ўклад Ю. Лотмана ў семіятычны даследаванні літаратуры заключаецца якраз у тым, што яго тэорыяй улічваліся не толькі пазітыўныя, выразна абазначаныя і артыкуляваныя мастацкія сэнсы і сэнсавыя паўтоны, падтэксты, але і той супастаўляльны кантэкст, які выходзіў за "межы дасягальнасці" устанаўляльных значэнняў. Вельмі істотным для разумення пазіцыі вучонага з'яўляецца яго выказванне аб тым, што "за межамі семіётыкі культуры ляжыць рэальнасць, якая знаходзіцца па-за межамі мовы" [2, с. 30]. Неабходнасць пэўным чынам улічваць і гэтую, *несеміятызаваную* рэальнасць, або рэальнасць, якая не паддаецца семіятызацыі, пазбаўляе небяспекі залішняй рацыяналізацыі і схематызацыі працэсу азначвання і вытворчасці сэнсаў у галіне мастацкай творчасці. Вялікая заслуга Ю. Лотмана ў тым, што ён здолеў пераадолець статычную зададзенасць фармальна-структурнага падыходу, сцвярджаючы, што заўсёды рухомая і зменлівая сукупнасць мастацкіх сэнсаў і значэнняў адкрываецца па-сапраўднаму толькі ў суаднесенасці з пэўным кантэкстам, на фоне чагосьці ёй супрацьлеглага і адрознага. Мінус-прыём, на думку вучонага, можа выконваць не менш істотную ролю ў літаратурным творы, чым непасрэдны мастацкі прыём.

Любая з’ява выяўляе сваё значэнне на фоне чагосьці, ад яе самой адрознага. На гэтым дапушчэнні, уласна, будуюцца лотманаўская тэорыя функцыянавання інфармацыі ў культуры, механізмы якой маюць семіятычную аснову. Карэннае адрозненне паміж характарам перадачы мастацкай і немастацкай, ды і любой іншай інфармацыі Ю. Лотман бачыў у тым, што ў мастацкім тэксце інфармацыя падлягае значнай трансфармацыі. “І калі ў тэкстах камунікацыйнай уласцівасці прэваліруе функцыя перадачы інфармацыі, – заўважаў ён, – то ў ствараемых мастацтвам мастацкіх – наперад выступае здольнасць генерыраваць новыя паведамленні” [2, с. 151].

Такая здольнасць тэксту да відазмянення закладзенай у ім інфармацыі абумоўлена наяўнасцю пэўнага кода, які можа быць па-свойму інтэрпрэтаваны суб’ектам камунікацыі. У функцыянальных адносінах сам мастацкі тэкст прадстае, на думку Ю. Лотмана, своеасаблівым кодам. “Функцыянальна тэкст выкарыстоўваецца не як паведамленне, а як код, калі ён не дадае нам якіх-небудзь новых звестак да тых, якія ўжо маюцца, а трансфармуе самаасэнсаванне спараджаючай тэксты асобы і пераводзіць паведамленне, якое ўжо маецца, у новую сістэму значэнняў” [2, с. 172–173].

З лінгвістычнага пункту гледжання пад тэкстам разумеецца “сінтагматычнае разгортванне моўнай парадыгматыкі, якое спараджае твор у працэсе ўзаемадзеяння з «пазатэкставымі структурамі»” [3, с. 10]. У гэтым азначэнні варта звярнуць увагу на два істотныя моманты. Па-першае, тут адзначаецца дынамічны характар дадзенай з’явы, яе аб’ектывізацыя ў выніку станаўлення, па-другое, яе сувязь са з’явамі іншага парадку, якія знаходзяцца па-за межамі тэкставай прасторы. Гэта дзве асноўныя сутнасныя характарыстыкі тэксту, якія прадстаўляюць яго ў выглядзе дынамічнай сістэмы, што ўзаемадзейнічае з іншымі, адрознымі ад яе, сістэмамі. Сапраўды, вызначэнне сутнасных характарыстык любой сістэмы магчымае толькі на фоне чагосьці іншага, што кардынальна аддадзенай з’явы адрозніваецца. Таму аналіз іманентных ўласцівасцей тэксту як самаарганізаванай сістэмы не можа быць вычарпальна дастатковым без уліку ўзаемадзеяння тэксту з пазатэкставымі структурамі, з тым, што ў дачыненні да літаратурнага твора звычайна называюць кантэкстам. У “Лекцыях по структуральной поэтике” Ю. Лотман адзначаў: “Рэальная плоць мастацкага твора складаецца з тэксту (сістэмы ўнутрытэкставых адносінаў) у яго адносінах да пазатэкставай рэальнасці – рэчаіснасці, літаратурных нормаў, традыцый, уяўленняў” [4, с. 213]. Нам уяўляецца надзвычай

важным той факт, што адзін з вядучых прадстаўнікоў структурна-семіятычнага літаратурназнаўства побач з рэчаіснасцю як фактарам знешняга ўплыву на тэкст ставіць такія з’явы, якія адносяцца да рэальнасці мастацкай у больш шырокім, пазатэкставым кантэксце.

Французскі семіётык, адзін з буйнейшых прадстаўнікоў структуралісцкай і постструктуралісцкай тэорыі Р. Барт бачыў адрозненне паміж твораў і тэкстам (у спецыфічным значэнні, якое ён укладваў у гэта паняцце) у тым, што “твор ёсць рэчыўны фрагмент, які займае пэўную частку кніжнай прасторы (напрыклад, у бібліятэцы), а Тэкст – гэта не што іншае, як поле метадалагічных аперацый (un champ methodologique)” [5, с. 415]. Такім чынам, класік постструктуралізму кардынальна перамяшчаў ракурсы бачання праблемы ўзаемаадносін твора і тэксту, парушаючы межы традыцыйных уяўленняў. А традыцыйна ўсталяваным з’яўляецца якраз успрыманне ад адваротнага: тэкст разглядаецца як матэрыялізаваны субстрат твора, а апошні надзяляецца віртуальнымі ўласцівасцямі нематэрыяльнага аб’екта. Цікава, напрыклад, параўнаць назву бартаўскага артыкула (“Ад твора да тэксту”) з назвай працы сучаснага беларускага даследчыка А. С. Яскевіча – “Ад слова – да вобразу”. Зусім супрацьлеглыя вектары руху ў адносінах да рэалізацыі творчага патэнцыялу мовы назіраем мы ў гэтых двух выпадках.

“Твор можа змясціцца ў руцэ, тэкст размяшчаецца ў мове, існуе толькі ў дыскурсе...”, – сцвярджаў Р. Барт [5, с. 415]. Дзе ж у такім выпадку “змяшчаецца” мастацкі свет літаратурнага твора? Немагчыма ж сказаць, што ён знаходзіцца “ў руцэ”, таксама як было б спрашчэннем сцвярджаць, што ён з’яўляецца спараджэннем выключна моўных практык.

Характэрна, што прадстаўляючы сваю канцэпцыю пісьма, Р. Барт, па сутнасці, амаль не згадвае пра феномен мастацтва як асаблівую сферу творчай дзейнасці чалавека, пакідаючы, па сутнасці, па-за ўвагай эстэтычную праблематыку. Гэта можна вытлумачыць тым, што ім увогуле ставіцца знак роўнасці паміж мовай, як сродкам вытворчасці новых сэнсаў, і мастацкай творчасцю. На пачатку артыкула “Ад твора да тэксту” ён заўважае: “Вядома, што за апошнія гады ў нашых уяўленнях пра мову і, значыць, пра твор (літаратурны), які абавязаны мове ўжо сваім існаваннем як феномен рэчаіснасці, адбыліся (ці адбываюцца) пэўныя змены” [5, с. 413]. Такім чынам, літаратурны твор, як лічыць Р. Барт, *абавязаны сваім існаваннем* выключна мове, тым сэнса- і структуральным уласцівасцям, якія іманентна належаць ёй.

Ці правамерна атаясамленне законаў і механізмаў, якія дзейнічаюць у мове, з заканамернасцямі, характэрнымі для літаратуры і іншых відаў мастацтва? Гэта пытанне, выкліканае паяўленнем тэорыі пісьма і канцэпцыі “смерці аўтара”, прынцыповае, і ад яго вырашэння многае залежыць у вызначэнні шляхоў далейшага развіцця гуманітарнай навукі. Гэта пытанне надзвычай складанае, і яго вырашэнне ў бліжэйшай перспектыве наўрад ці магчымае. Аднак у сувязі з ім хацелася б выказаць уласнае стаўленне да дадзенай праблемы.

Нам думаецца, што было б фатальнай памылкай цалкам падмяніць творчы мастацкі працэс пісьмом як працэсам самарэалізацыі закладзенага ў мове крэатыўнага патэнцыялу, а аўтара як творчую асобу – скрыптарам як паслухмяным рэалізатарам моўнага “кода”. Пры гэтым трэба прызнаць, што такі “код” існуе ў сапраўднасці і яго ўздзеянне на творчы працэс адчувальнае. І на свядомым і на падсвядомым узроўні аўтар, несумненна, успрымае і пэўным чынам увасабляе ў сваім творы тыя моўныя і вобразныя мадэлі і стэрэатыпы, якія як бы “лунаюць у паветры”, належачы не камусьці персанальна, а ўсім і кожнаму.

Мы ведаем, што і ўсе шматлікія канвенцыйныя ўтварэнні ў межах літаратурнай творчасці, такія, як жанр, сюжэтыка, тропіка і г. д., адносяцца да надіндывідуальнага, усеагульнага набытку. У гісторыі сусветнай літаратуры немагчыма вызначыць канкрэтнага індывідуума, якому можна было б прыпісаць аўтарства (г. зн. вынаходніцтва) таго або іншага жанра або мастацкага прыёму. Даследчыкі карыстаюцца паняццем *аўтарскі жанр* або *аўтарскі стыль* і, несумненна, маюць на гэта поўнае права, паколькі ў многіх выпадках, асабліва там, дзе ў найбольш сканцэнтраваным выглядзе і па-мастацку пераконаўча выяўляюцца індывідуальныя аўтарскія асаблівасці, сапраўды ёсць падставы гаварыць пра пэўны ўклад таго або іншага пісьменніка ў распрацоўку агульнай паэтыкі. Аднак практычна заўсёды гэта не што іншае, як індывідуалізаванае ўдакладненне і персанальная канкрэтызацыя ўжо існуючага дагэтуль як пэўнай мастацкай сістэмы.

Неабходна звярнуць увагу на вельмі істотны момант, а менавіта, на тое, што дыялектыка ўзаемадзеяння агульнага і індывідуальнага ў літаратурнай творчасці мае сваю спецыфіку. Гэта спецыфіка выяўляецца перш за ўсё ў сферы мастацкага. Менавіта мастацкі фактар, як нам здаецца, недастаткова ўлічваецца пры разглядзе праблемы ўзаемаадносін у творчым працэсе аўтарскага з тым, што выходзіць за межы кампетэнцыі аўтара. Канцэпцыю, паводле якой новы тэкст утвараецца на аснове ўжо

існуючых да гэтага кампанентаў, прыёмаў, спосабаў спалучэння, якія пазбаўлены аўтарскай суб’ектыўнасці (або на якія гэта суб’ектыўнасць робіць неістотны ўплыў), можна было б прыняць без асаблівых агаворак, калі б гаворка ішла не пра *мастацкі* твор, якім з’яўляецца твор літаратуры.

Камунікатыўная ж прырода літаратуры становіцца ў наш час аб’ектам спецыяльнага даследавання. Менавіта так названы адзін з раздзелаў двухтомнай “Тэорыі літаратуры”, створанай калектывам аўтараў (Н. Тамарчанка, В. Цюпа і С. Бройтман). У першым томе гэтай фундаментальнай працы, для якой характэрна інавацыйнасць даследчых падыходаў, камунікатыўнасць літаратуры разглядаецца скрозь прызму бахцінскай тэорыі дыялагізму. Літаратурны твор прадстае як магчымасць ажыццяўлення дыялога суперажывання і створчасці паміж аўтарам і чытачом. У адносінах да героя літаратурнага твора чытач знаходзіцца ў “пазіцыі *суперажывання*: пазнавання ва ўмоўнасцях уяўлення аналагаў жыццёвай рэальнасці”, а ў адносінах да эстэтычнага суб’екта твора чытач займае пазіцыю “*сутворчасці*: выяўлення творчай волі аўтара ў цэласнай завершанасці ўяўляемага свету і яго носбіта – тэксту” [6, с. 79].

Разам з тым аўтар раздзела пра камунікатыўную прыроду літаратуры ў дадзенай кнізе В. Цюпа зазначае, што “сутворчае суперажыванне характарызуе своеасабліваць не толькі рэцэптыўнай пазіцыі чытача, гледача, слухача мастацкіх твораў. Такая ж па сваёй камунікатыўнай прыродзе і крэатыўная пазіцыя аўтара” [6, с. 79]. Захаваў адносінаў “узаемадапаўняльнасці” ў суадносінах паміж суперажываннем і сутворчасцю аднолькава істотна як для аўтара, так і для чытача. У працэсе пісьма аўтар арыентуецца на ўспрымання іншых, а таму кожная “фраза ў выніку нараджаецца не «сама па сабе», а ў мысленнай сустрэчы з іншымі свядомасцямі” [6, с. 79].

Літаратурны твор разглядаецца В. Цюпам як “асаблівага роду дыкурс”, г. зн. *камунікатыўная падзея*, якая аб’ядноўвае ў адзіным выказванні пазіцыі суб’екта, аб’екта і адрасата творчага працэсу. Камунікатыўнае ўзаемадзеянне розных складальнікаў дыскурсу адбываецца праз рэалізацыю трох важнейшых функцый літаратурнага тэксту: рэфэрэнтнай, крэатыўнай і рэцэптыўнай.

Тэкст літаратурнага твора з’яўляецца тым аб’ектам, які аб’ядноўвае сабой аўтара як яго стваральніка (ён жа ў пэўнай ступені і рэцыпіент ім самім створанага) і чытача, які ўспрымае тэкст як аснову для разгортвання ў сваім уяўленні адпаведнага, але не тоеснага аўтарскай задуме і аўтарскаму бачанню, мастацкага

свету. Тэкст мае сваёй перадумовай мастацкі свет аўтара, які ў сваю чаргу карэлюе з аўтарскім унутраным, духоўным светам, кругаглядам пісьменніка, яго жыццёвым і эстэтычным вопытам. З другога боку, тэкст з'яўляецца своеасаблівым “носьбітам” мастацкага свету твора, уключае ў сабе шматлікія коды для “дэшыфроваўкі”, распазнання прыкмет гэтага свету. Успрымаючы адначасова і непасрэдна тэкст твора і той мастацкі свет, які з яго вынікае, чытач стварае ў сваім уяўленні “свой” асаблівы варыянт мастацкага свету твора.

Успрымаючы літаратурны твор у выглядзе мастацкага свету, чытач, на думку аднаго з заснавальнікаў рэцэптыўнай эстэтыкі Р. Ингардэна, “выходзіць у нейкай ступені за межы таго, што дадзена ў самім тэксце твора” [7, с. 41]. Даследчык уводзіць паняцце *схематызм літаратурнага твора* для абазначэння адрозненняў паміж тэкставай асновай твора і спосабамі *канкрэтызацыі* таго, што выяўляецца ў ім. Гэта паняцце ён тлумачыць наступным чынам: “Схематычнасць *кожнага* твора мастацкай літаратуры (і літаратуры наогул) можна абгрунтаваць меркаванымі агульнага характару. Яна вынікае, па-першае, з *істотнай дыспрапорцыі паміж моўнымі сродкамі выяўлення і тым, што павінна быць выяўлена ў творы*, а па-другое, з *умоў эстэтычнага ўспрымання твораў* мастацкай літаратуры, якія таксама маюць істотнае значэнне” [7, с. 46; курсіў аўтара цытуемага тэксту. – Я. Г.].

Паняцце схематызм у такім яго разуменні не змяшчае ў сабе адмоўнага сэнсу. Яно прадстаўляецца даследчыкам як адна з неабходных умоў рэалізацыі працэсу мастацкай камунікацыі. Магчыма, дадзенае слова як тэрмін усё ж такі не зусім удалае. Па ўсёй верагоднасці, пэўныя адмоўныя сэнсавыя канатацыі ўсё ж узнікаюць, чым у пэўнай ступені тлумачыцца тое, што такі тэрмін не атрымаў шырокага распаўсюджвання ў літаратуразнаўчым дыскурсе. Аднак неабходнасць абазначэння нейкім чынам адной з фундаментальных уласцівасцей тэксту літаратурнага твора, а менавіта яго здольнасці прадстаўляць у “закадзіраваным” выглядзе, у знакавай форме шматзначныя і па-рознаму інтэрпрэтуемыя моманты мастацкага свету, мае пад сабой рэальны грунт.

Распрацоўваючы метадку аналізу двухмернай структуры літаратурнага твора, Р. Ингардэн звяртаў увагу на “месцы няпоўнай пэўнасці”, якія пакідаюць для чытача прастору для дамыслівання і інтэрпрэтацыі. Аднак можна сцвярджаць, што, па сутнасці, і кожны элемент або структурны ўзровень тэксту вымагае творчага падыходу з боку рэцыпіента. Усё, што прадстаўлена ў тэксце як фармальны бок літа-

ратурнага твора, так ці інакш удзельнічае ў працэсе ўзнаўлення мастацкага свету. Разам з тым гэты шлях – ад тэксту да мастацкага свету твора – заўсёды індывідуалізаваны, непаўторны, таму што праходзіць яго канкрэтны чытач, для якога характэрны свой ўласны погляд на жыццё, на свет, у тым ліку і на дадзены твор.

Прачытанне літаратурнага твора ў яго тэкставай рэпрэзентацыі, становячыся адным з аспектаў творчага працэсу, адначасова прадстае і ў якасці своеасаблівага аб'екта даследавання. Адзін з даследчыкаў праблем кагнітыўнай пэўнасці П. Стоквэл заўважае: “Мы можам чытаць літаратуру ў любы час, калі ўзнікне жаданне, але калі мы задумваемся над самім працэсам чытання, над тым, як мы чытаем і разумеем прачытанае, мы не проста чытаем, мы маем у гэтым выпадку справу з навукай чытання” [9, с. 15].

У наш час у даследаваннях творчага працэсу як дыялектычнага адзінства крэатыўных і рэцэптыўных аспектаў усё большая ўвага надаецца адной з ключавых постацей гэтага працэсу – чытачу. Пры гэтым чытач разглядаецца не толькі як рэцыпіент твора, але ў пэўнай ступені і як своеасаблівы “сааўтар” стваральніка твора. Трансфармуючы ўспрымаемы ім тэкст у мастацкі свет, чытач непазбежна выяўляе пры гэтым сваё асабовае стаўленне. Сучаснымі даследчыкамі адзначаецца дваістасць пазіцыі чытача. На думку Е. Фарына, чытач пры засваенні пэўнага літаратурнага твора “часткова кіруецца ўласным вопытам, уласнай жыццёвай практыкай, а часткова становіцца на пункт гледжання ўбачанага або прачытанага свету...” [8, с. 74].

Несумненна, што ўзаемаадносіны аўтара, героя і чытача, якія прадвызначаюць сабой усе канструктыўныя асаблівасці мастацкай сістэмы, у межах якой ствараецца, рэпрадукуецца і пераўзнаўляецца літаратурны твор, у значнай ступені залежаць ад таго або іншага напрамку, стылю ў шырокім значэнні паняцця, ад спосабу ўспрымання і дачыненняў чалавека з рэчаіснасцю, яго экзістэнцыяльнага самавызначэння ў быцці.

Заклучэнне. Грунтуючыся на вышэйвыкладзеным, можна зрабіць наступныя падсумаванні. Тэкст, пераўтвараючыся ў дыкурс, становіцца камунікатыўным пасрэднікам паміж суб'ектамі творчага працэсу – аўтарам і чытачом. Для іх ён у сваёй рухомасці і зменлівасці прадстае аб'ектам эстэтычнага пазнання. Суб'ектна-аб'ектныя адносіны – гэта перш за ўсё адносіны пазнаваўчыя, кагнітыўныя. Менавіта з такога боку разглядае суб'ект і аб'ект філасофія, а семіётыка імкнецца выявіць механізмы функцыянавання семіасферы, у якой творца літаратурнага тэксту і яго рэцыпіент

і інтэрпрэтар аб'яднаны пасрэдніцтвам пэўнага сяміятычнага кода

Пад уплывам лінгвістычных даследаванняў большая ўвага пачала звяртацца сёння да паняцця «тэкст» і з боку літаратуразнаўцаў.

Гэта, безумоўна, надзвычай пазітыўная тэндэнцыя, якая спрыяе большаму набліжэнню даследчыка літаратуры да паэтыкі твора, садзейнічае актывізацыі моўнага аналізу літаратурнага твор.

Літаратура

1. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие Минск: ТетраСистемс, 2005. 256 с.
2. Лотман Ю. М. Семиосфера. СПб.: Искусство-СПБ, 2001. 704 с.
3. Миловидов В. А. Семантика текста и семантика произведения: «множественность» потенциальная и реализованная // Литературный текст: проблемы и методы исследования. IV. Сборник научных трудов. Тверь, 1998. С. 10–17.
4. Лотман Ю. М. Лекции по структуральной поэтике // Ю. М. Лотман и тартусско-московская семиотическая школа. М.: Гнозис, 1994. С. 10–257
5. Барт Р. От произведения к тексту // Избранные работы: Семиотика: Поэтика / пер. с фр. сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. М.: Прогресс, 1989. С. 41–423.
6. Теория литературы / под ред. Н. Д. Тамарченко. Т. 1: Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика / Н. Д. Тамарченко [и др.]. М.: Академия, 2004. 512 с.
7. Ингарден Р. Исследования по эстетике. М.: Изд-во иностранной литературы, 1962. 572 с.
8. Фарино Е. Введение в литературоведение. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2004. 639 с.
9. Stockwell P. Cognitive Poetics. An Introduction London, New York: Routledge, 2002. 214 p.

References

1. Maslova V. A. *Kognitivnaya lingvistika* [Cognitive linguistics]. Minsk, TetraSystems Publ., 2005. 256 p.
2. Lotman Yu. M. *Semiosfera* [Semiosphera]. St. Petersburg, Iskustvo-SPB Publ., 2001. 704 p.
3. Milovidov V. A. The semantics of the text and the semantics of the product: “multiplicity” of potential and realized. *Literaturnyi tekst: problemy i metody issledovaniya*, IV. Tver', 1998, pp. 10–17 (In Russian).
4. Lotman Yu. M. Lectures on structural poetics. *Yu. M. Lotman i tartusko-moskovskaya semioticheskaya shkola*. Moscow, Gnosis Publ., 1994, pp. 10–257.
5. Bart R. From the work to the text. *Izbrannye raboty: Semiotika. Poetika*. Moscow, Progress Publ., 1989, pp. 413–423.
6. *Teoriya literatury. T. 1. Teoriya chudozhestvennogo diskursa. Teoreticheskaya poetika* [Theory of Literature. Vol. 1. Theory of literary discourse. Theoretical poetics]. Moscow, Akademiya Publ., 2014. 512 p.
7. Ingarden R. *Issledovaniya po estetike* [Research on aesthetics]. Moscow, Inostrannoy literatury Publ., 1962. 572 p.
8. Faryno E. *Vvedenie v literaturovedenie* [Introduction to Literary Studies]. St. Petersburg, RGPU Publ., 2004. 639 p.
9. Stockwell P. Cognitive Poetics. An Introduction. London, New York, Routledge, 2002. 214 p.

Інфармацыя пра аўтара

Гарадніцкі Яўген Андрэвіч – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, вядучы навуковы супрацоўнік ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі” (220072, г. Мінск, вул. Сурганава, 1, корп. 2, Рэспубліка Беларусь). E-mail: jaharad@mail.ru

Information about the author

Haradnitski Yauhen Andreevich – Ph. D. Philology, assistant professor, Leading scientific associate of the Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus (1, k. 2, Surganova str., 220072, Minsk, Republic of Belarus). E-mail: jaharad@mail.ru

Паслыніў 16.03.2015